

UOT 398.

ANARIN ƏSƏRLƏRİNDƏ OBRAZLAR SİSTEMİ

MƏMMƏDOVA ELNARƏ ELXAN qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, baş müəllim

metodist.az@mail.ru*Açar sözlər: patriarxal cəmiyyət, stereotiplər, tale, mənəvi-əxlaqi basqı, yuxu, düşüncə tərz*

Hər bir cəmiyyətin əsrlərlə formalaşan özünəməxsus düşüncə tərz, davranış normaları, stereotipləri və zehniyyətləri mövcuddur. Yazıcının onun diqqətini cəlb edən, onda maraq doğuran cəmiyyəti təsvir etmək nə qədər çətindir, öz prinsiplərinə əməl etmək, vicdanının daxili sasi ilə görüş müşahidə etdiklərini oxucuya çatdırmaq bundan da çətindir.

İnsan və cəmiyyət münasibətləri kontekstində cəmiyyətdə qadın və kişi arasındakı münasibətlər daim müzakirə və mübahisə obyektinə olmuş, müxtəlif dövrlərin inkişaf xüsusiyyətlərindən və şəraitdən asılı olaraq dəyişmiş və elə bu baxımdan da həmişə diqqət mərkəzində qalmışdır. Xüsusən də cəmiyyətdə kişinin rolu dərinləşdikdə, bütün həlledici mövqelər kişi üstünlüyü üzərində formalaşanda bu mövzu daha böyük aktualıq kəsb edir. Cəmiyyətdə gedən müəyyən dəyişikliklərin, tərəqqi və tənəzzülün səbəbləri elmi cəhətdən əsaslandırılmadan bu əlaqənin təhlili mümkün deyil. Bu problemlə daha çox məşğul olan filosof və sosioloqlar cəmiyyətdə baş verən və bilavasitə gender məsələlərinə təsir göstərən müxtəlif amillər üzərində dayanırlar. Hələ qədim zamanlardan cəmiyyətin mahiyyətini anlamaq üçün insanların kollektiv həyat qanunauyğunluqlarını dərk etmək, o cümlədən insanın təbiətə əlaqəsini, cəmiyyətdə kollektiv və fərdi başlanğıcların nisbətini, daxili təzadlarla cəmiyyətin maraqları arasında bir harmoniya tapmaq zərurəti olduğu müəyyən edilmişdir. Bütün dövrlərin tanınmış mütəfəkkirləri tərəfindən cəmiyyət və onun üzvlərinin əlaqələrinin qanunauyğunluqlarının tam dərk edilməsi yolları araşdırılmışdır. Görkəmli yazıçı Anarın bədii əsərlərinin və onun ədəbi qəhrəmanlarının təhlili prosesində də bu məsələlər diqqəti cəlb edir. Onun əsərlərində cəmiyyətin mənəvi-əxlaqi dəyərlərinin obrazlı təsviri həmişə ön planda olub yazıcının dərin və həssas müşahidəsinin əks etdirir.

Dünyanın bütün xalqlarının mifoloji süjetlərində ilk kişi və qadın – Adəm ilə Həvvanın cənnətdən qovulması mövzusu başlıca mövzuya çevrilmişdir. Həmin dövrdən etibarən qadın bir qayda olaraq «günah işlətmə məxluq» kimi ədəbiyyatda geniş yer almış, qadın hüquq və əzadlıqlarına, onun sərbəstliyinə qarşı kişilərin əllərində mübarizə vəsitəsinə çevrilmişdir. Professor V.Sultanlı Anarın “Macal”, “Əlaqə”, “Dantenin yubileyi” və digər povestləri ilə yanaşı, “Ağ liman” əsərini də Azərbaycan nəsrində təkrarsız ömüklərindən biri kimi qiymətləndirərək yazır: “Bu əsərləri ilə yazıçı cəmiyyətimizi narahat edən sosial-siyasi və mənəvi əxlaqi problemlərə diqqəti yönəltməyə çalışmışdır. Yazıcının povestlərində qaldırılmış olduğu problemlər və yaratdığı bənzərsiz obrazlar onun əsərlərinin mühüm özəlliklərindən hesab olunmaqdadır”. [2, s.488] Qadın bütün günahların səbəbkarı kimi təqdim edilmiş, şər simvoluna çevrilmişdir. Qadının günahkarlığı, bütün bələlərin bəisi olması haqqında uydurulmuş miflər kişilərin genetik yaddaşına o qədər dərin iz salmışdır ki, hətta müasir dövrdə də qadınlar stereotipləri dağıdan, cəsarətli addım atdıqda, müstəqil fikir yürüdükdə bu, sərbəstlik, açıq-saçıqlıq, kişilərin hüquqlarına təcavüz kimi qələmə verilməkdədir. Belə vəziyyətdə ictimai şüurun dəyişdirilməsində, cəmiyyət üzvlərinin – istər kişi, istərsə də emansipasiyaya «uyumş rəfiqələrinə» qarşı az qala hər bə elan etmiş qadınlar barədə dəyişikliklər yaratmaq üçün qabaqcıl mütəfəkkirlərimizin – yazıçı və şairlərimizin üzərinə düşür. Məlumdur ki, tarixin istənilən inkişaf mərhələsinin özünəməxsus dönəmlərində müəyyən

dəyişikliklər baş verir və hər bir dövrdə qadına verilən dəyər onun kişilər tərəfindən genetik yaddaşına uyğun qavranması ilə bağlı olur. Kəşilərin genetik yaddaşında isə yüz illər əvvəl həkk olunmuş bir obraz yaşayır. Bu kod – obraz dəyişmiş, dəyişən yalnız onun zahiri qavranması və formaların dəyişmə prosesini Anarın “Ağ liman” povestinin qəhrəmanlarının: Zaur, Təhminə, Dadaş, Nemət Məmməd, Sürəyya, Murtuz Murtuzovici və başqalarının təmsalında da izləmək mümkündür. Hətta slavyan xalqlarının mifologiyasında tanrının qadını (Həvvanı) şeytanın quyuğundan yaratması barədə mifik mətnlər mövcuddur. Şeytanın quyuğundan yarandığına görə güya qadınlar hiyləgər olurlar. Bu mənfii münasibət, demək olar ki, bütün dünya xalqlarının ilkin təsəvvürlərində nəzərə çarpır.

Anarın “Ağ liman” povestində cəmiyyət daha çox kişi obrazları ilə təqdim olunur, qadın obrazı kimi yadda qalan isə yalnız Təhminə surətidir. Digər qadın obrazları sanki öz ərləri və oğullarının kölgəsində qalmışlar. Bu, Nemətin arvadı Sürəyyadır, əvvəllər onun əri tanınmış cərrah idi, Murtuz Murtuzovici arvadı və Spartak anası Aliyə, Mürşüddün qonşusunun arvadı Mənzər, elmi işçi Cəbbarın arvadı Tahirə, bütün ömrünü övladının tərbiyasına həsr etmiş tənha qadın – Mədinə fərdi cizgiləri ilə seçilən obrazlardır. [1, s.89] Hadisələrin axarı bir-birini əvəz etdikçə Anar müasir patriarxal cəmiyyətin tədricən öz əvvəlki hökmranlığını itirdiyini göstərir, qadınlar ön plana keçməyə başlayırlar. Tahirə uzun –uzadı danışıqlara heç kimə imkan vermir, o, elmlər namizəsidir. Hamının yanında ərini Cəbiş deyə çağırır, əri də hər dəfə arvadının canına and içir. Sürəyyanın yeniyetmə qızları hamı ilə saymazana davranırlar, ailənin başçısı Murtuz Murtuzov isə hamı üçün Muzikdir.

XX əsrin 60-cı illərində Anarın canlandırdığı Bakıda sovet cəmiyyətinin zəngin xarakterli hadisələrinin canlı mənzərəsi əks olunur. Təsədüfi deyil ki, əsərin əsas leytmotivini Nemətin yuxusu təşkil edir: sanki baş qəhrəmanın gözləri öndüdə cəmiyyətin bütün həyatı bir kino lenti kimi canlanır və bunların heç biri təsədüfi deyil, hamısının rəmzi mənası var: boz zolaqlı pijama və xalatlər, hamının alışdığı ənənəvi növbələr, imkanlı sovet adamlarının mühüm fərqli atributu – Kislovodskda istirahət və s. Nemətin yuxuda dayandığı uzunmüddətli növbə uğursuz olur: o, bütün ailə üzvləri üçün bilet ala bilmir, axı o hamı kimi geyinməmişdi, zolaqlı pijaması da yox idi; təkcə pişiklərinin bəxti gətirir – onun tükləri zolaqlı idi. Bu lövhədə nə qədər kinayə, nə qədər kədər var. Bu kədər in səbəbi nədir? Müasir dövrün təbircinə desək, insan hüquqlarının pozulmasının bariz nümunəsini görürük və ya adi bir pişiyin sadə insandan daha çox hörmətə malik olması kinayə və qüssədən başqa, hansı hissləri oyada bilər? Anar öz qəhrəmanlarını təsvir edərkən rəmzlər vəsitəsilə insan həyatının fəlsəfəsini açıqlayır. Əbədi problemlər arasında həqiqət axtarır və burada onun üçün zaman və yaddaş obrazları mühüm əhəmiyyət kəsb edir. [1, s.150]

Yuxudan oyanandan sonra Nemət gündəlik həyatının burulğanına qayıdır, tez çörək almaq, qonaqları qarşılamğa hazırlaşmaq, sonra isə “hörmətli qonaqların” siltəqlərlə, ikitüzlü qonşuların qeybətlərinə dözmək lazım gəlir. Nemət həyatını dəyişmə istəyir, heç kimə ən məhrəm bir sirmidəyə – arzusunu heç kimlə bölüşə bilmir, etiraf edə bilmir ki, hər gün işdən qayıdanda poçt şöbəsinə daxil olur, ümid edir ki, bəlkə ona bütün həyatını dəyişə biləcək bir məktub gələcək. Nemət bunu öz qəribəliyi kimi qəbul edir, başa düşür ki, ona heç kim belə məktub göndərə bilməz. Ancaq şüurlu bu gözlənti özünlə qapalı bir məkanda tapmaq istəyir. O, bu qapalı çevrədən çıxmaq üçün çəpəlayır, yox axtarır, ancaq tapa bilmir. Ümidləşsəzərkə Təhminəyə zəng vurur, öz dəruni hisslərini onunla bölüşür və çoxdan gözlədiyi cavabı alır. Təhminə ona qapılar, pəncərə və güzgülər haqqında rəvayət danışır. Bu, insan Taleyində həlledici seçimin mütləq yoldası haqqında rəvayətdir. [2, s.111-112]

İnsan özü seçim etməlidir və onun həyatı düşüncələrinin axarına düşərkə irəliləyəcək – Nemət bunu başa düşür.

Zaurun da qarşısında seçim problemi dayanır. Ancaq özünlə Təhminəyə məktubunda etiraf etdiyi kimi, “həqiqətən qorxmamaq, həqiqət nə qədər acı olsa da, onun düz gözləyini içinə baxmaq

lazımdır". [2, s.92] Təhminə isə, Zaurun fikrincə, hamıdan fərqlənir. Burada məsələnin qoyuluşu maraqlıdır: niyə hər iki kişi onlar üçün mühüm olan problemin həlli yolları üçün qadına müraciət edir? Nə üçün Anar qadını bu məsələdə daha ağıllı görür, həqiqətin yolunu onun bildiyini düşünür? Bu qadının yaxşı təhsili var, fəlsəfə faktüləsini əla qiymətlərlə bitirib, yoxsa düşüncə və hərəkətlərində səmimdir, azaddır, mövhumat və zehniyyətlərdən, cəmiyyətin yaratdığı stereotiplərdən daha yüksəkdə dayanır, ona görə? Halbuki bütün dövrlərdə fəlsəfə qadın işi hesab edilməmişdir. Təhminə isə həm təhsilli etibarlı filosofdur, həm də təbiətə belə düşüncəyə malik insandır. Elə həyatın fəlsəfəsi də məhz bundadır, bütün bəşər tarixi kişi dominantlığı və qadın və kişi başlanğıcı iyerarxiyası üzərində qurulmuşdur.

E.Hiddensin qeyd etdiyi kimi, patriarxatın geniş yayılması kişilərin güclü olmaları ilə deyil, ilk növbədə, qadınların analıq funksiyaları ilə şərtlənir, belə ki, doğuş və övlad qayğısı qadınları kişilərdən asılı vəziyyətə salır, bu həmçinin maddi cəhətdən də asılılıq yaradır. [3, s.164] Təhminə dəfələrlə üçlük ideyası – doğulma, həyat və ölümün vəhdəti haqqında danışır. [2, s.53] Hətta onun dünya haqqında təsəvvürlərdə 3 komponenti – güzgü, qapı və pəncərəni xatırlatması da mövcudiyatın sonsuzluğu haqqında düşüncələrə gətirir. [2, s.111]

Təhminənin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına uşaqlıqda tələyinə düşmüş sınaqlar ciddi təsir göstərmişdir. O, çox erkən yaşlarında anasını itirir. Nənəsinin himayəsini altında böyüyən qız daim ana-rəfiqəyə və məsləhətçiyyə ehtiyac duyur. Əlbəttə, bunlar gənc qızın formalaşmasına təsir etməyə bilməzdi. Anasız keçirdiyi uşaqlıq illəri onda bir "günahtarlıq, natamamlıq, həyəcan və tənhəlik hisləri yaradır, eyni zamanda onu reallıqdan xəyal dünyasına aparır". [5] Ailədə məhəbbətə olan ehtiyac, təsadüfi deyil ki, onu on səkkiz yaşında olarkən evli kişi ilə qarşılaşdırır, bu məhəbbətə itirilmiş sevinclərini, inam və rahatlığını tapır. Ancaq bu səadət uzun sürmür: aldadılmış və atılmış gənc hamilə qadın dəhşətli anlar yaşayır, həyat və məhəbbətə də inamını itirir. Beləliklə, gündəlik məişət, bizim assosiasiya və yuxularımız daim dərk etmədiyimiz motivlərin təsirinə məruz qalır, yəni hər şeyin bir səbəb və nəticəsi mövcuddur. Bu səbəbləri görmək və dərk etmək çox çətindir, çünki bunlar bizim şüurumuzun dərinliklərində kök salıb və şəxsi karakter daşıyır.

Anar Təhminəni qrafik təsvir edir: uzun qolları, uzun ayaqları, çiyinlərinə tökülən düz uzun saçları. Yazıçı onun təsvirində heç bir rəng ifadə edən söz işlətmir, nə gözlərinin, nə saçlarının, nə də paltarlarının rəngini göstərmir, təkcə dodaq boyasının al rəngdə olduğunu vurğulayır. O, al-qırmızı boyadan istifadə edir, ola bilər ki, bu, Təhminənin bir növ standartları, stereotipləri etirazıdır. Təhminənin sxematik obrazı cansız, çəkisiz, ənginliklərə bənzəyən iri qozulmuş xatırladır. Bu, telefon dəstəyində Nemətə cavab verən səssiz, bu, kimsəsiz çimərliyin qaralığında Zaura öz keçmişini danışan və sonralar sevgisini ifadə edən səssiz.

Anarın hekayələrində səyahət, öz daxili aləminə baş vurmaq ayrıca bir süjet xətti kimi keçir, bu, müxtəlif personajların həyat, zaman və yaddaş fəlsəfəsidir. Belə ki, "Ağ liman" və "Ötən ilin son gecəsi" əsərlərindəki hekayələrdə səslənənə maqnitofon yazıları sanki zaman çərçivəsində donmuş yaddaşdır, şüurlarda ötən günlərin hadisələrini, bu hadisələri yaşamış insanların emosiyalarını canlandırır, dinləyiciləri həmin dərkətmə dairəsinə qaytarır, burada hər bir kəs öz hislərini başqalarında tapır, özgələrinin fikirləri isə onların özününkülüşür, Təhminə bu yolla öz yuxularını başqalarına ötürür.

Təhminəni "1001 gecə" nağıllarının qəhrəmanı Şəhrizadın prototipi kimi də təsəvvür etmək olar. Gecələr hökmdara qeyri-adi sərgüzəştlər haqqında nağıllar danışan Şərx şahzadəsi kimi, Təhminə də tarixin öz keçmiş xatirələrinin dolaşmış kəlfəflərini açır. O da vaxtı uzadır, Zauru reallıqdan uzaqlaşdırır, gerçəkliyi gizlədir, Şəhrizad kimi, o da öz "sonundan" xilas olmağa çalışır. Məhəbbət və xoşbəxtlik axtarışında çapalayarkən başa düşür ki, müəyyən mənada xilas ola bilmədiyi keçmişinin proyeksiyasıdır, çünki özü elə yaddaş, xatirədir.

Anarın əsərlərində personajların söhbətləri və xarakterlərində seksuallıq mühüm yer tutur, bu özünü xüsusən "Ağ liman" povestində göstərir. Yazıçı parlaq intim səhnələr təsvir etmir, gender

əlamətlərinə görə bədən hissələrini sadalamır. O, oxucunu erotik materialla cəlb etmək məqsədilə heç bir xüsusi bədii vasitə yaratmır. O, bu bərdə çox lakonik və nəzakətli danışır: "Zaurun tanınması da oxşar cizgilərlə verilir; hər iki gəncin valideynlərinin onların məhəbbət "uğurları" ilə qürurlanması – bütün bunlar həmin personajların paralel «texniki göstəriciləridir». Hətta nəşriyyatın işçilərinin Təhminə ilə Dadaşın sevgi macərələri və ya Təhminənin naməlum adamlarla – zərgər, rejissor və mağaza müdirləri ilə əlaqələri haqqında söz-söhbətlər də «fərdin şüurunda müxtəlif sosial normaların qoyduğu məhdudiyətlər» bağlıdır [8, s.168-182]. Müəllif Təhminənin daha dəqiq seksual portretini "Əsli və Kərəm" داستانının qəhrəmanının tilsimlənməsi paltar haqqındakı əhvalat vasitəsilə yaradır: köynəyin düymələrini açıdıqca bunlar yenidən bağlanır. "Bu nağıl nəmim haqqındadır, - Təhminə Zaura etiraf edir. Çoxları düşünür ki, mənim düymələrimi açdılar... ancaq mən yenidən çətinmə qədər düymələrimə, qıfıllarıma". [2, s.79] Fikrimizə, bu nağıl, həqiqətən, Təhminənin mənəvi aləmini bütün dolğunluğu ilə əks etdirir, bu elə bir dünyadır ki, Zaur onu qiymətləndirə bilməz. Hətta tilsimlənməmiş köynək haqqında nağıl da onun üçün axmaq bir əhvalatdır.

Bədi əsərdə gender və cəmiyyət probleminin araşdırılması həmişə aktual olaraq qalacaqdır, çünki qadın və kişi istənilən cəmiyyətin əsas nümayəndəsidir və müəyyən missiyaları yerinə yetirirlər. Ancaq məhz qadın yalnız evini, ocağını qorumur, yalnız örnin məsləkdaşdır, insan cəmiyyətində kişinin əsas tərəfdaşı deyil, həm də estetik və mənəvi dəyərlərin daşıyıcısıdır. Bu da hamısı deyil. Patriarxal cəmiyyətdə yaşayan qadın həm fiziki, həm də mənəvi-əxlaqi xarakterli basqılara, o cümlədən sosial və psixoloji məhdudiyətlərə də məruz qalmışdır.

Öz əsərlərində belə süjetlərdən istifadə etmək, cəmiyyətin naqislikləri və nöqsanlarına biganə qalmamaq, öz münasibətini bildirmək qabaqcıl yazıçıların üzərinə düşən müqəddəs borcudur. Azərbaycan ədəbiyyatında Anarın əsərlərində qaldırıldığı mənəvi-əxlaqi problemlər həmişə dərin oxucu marağına səbəb olmuşdur. Müəllif "böyük şəhərin kiçik adamlarına" böyük məhəbbətlə yanaşır, onların problemlərini başa düşməyə, onlara empatiya göstərməyə çalışır.

Kompozisiya baxımından Anarın ən sadə əsərləri daha böyük maraq doğurur və daha çox müzakirələrə səbəb olur. Yazıçının böyük əhəmiyyət verdiyi kompozisiya yaratmaq ustalığı onun üçün dərin zəhmət və ciddi riyazi hesablaşma predmetidir. Əsərin kulminasiyası, yazıçının fikrincə, daha güclü olan, ancaq eyni zamanda da, çox qabardılmamış effektə söykənməlidir. Vəziyyətin belə namüəyyənliyi və ya fikrin tamamlanmaması, bundan sonra davam edən süket yazıçının yaratdığı süjeti tamamlamağı oxucunu öhdəsinə buraxır. Müəyyən mənada əsər özü "Medium" rolunda çıxış edir: oxucunu kəşflərin astanasında dayanan təbəddülatlar zirvəsinə çatdırır. Bu kəşflər astanasından sonra ağırlı-acılı həqiqət axtarışı başlanır. Buna baxmayaraq, Anar həmişə öz yaradıcılıq kredosuna sadıq qalır, "müccərəd həqiqətlərlə tərbiyələndirmir, müasir cəmiyyətin konkret nöqsanlarını tənqid edir". [8, s. 47]

ƏDƏBİYYAT

1. Qarayev Y. Meyer – şəxsiyyətdir. Bakı: Yazıçı, 1988, 451 s.
2. Anar. Ağ liman//Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider Nəşriyyatı, 2004, s.19-106
3. Гидденс Э. Социология. М.: Эдиториал УРСС, 1999, 704 с.
4. <http://ziqmund.ru/uchenie.html>
5. Искендерова Н.В. Поиски истины в рассказе Э.По «Лигейя» // Известия, Волгоград. ГПУ, серия «Филологические науки». № 2(46). Bakı, 2010, s. 175-179
6. Вендиктова Г.Д. Поэзия американского романтизма. Авт. докт. дисс. М., 1990
7. Isgandarova N. V. Gender problems in women' novels in the XVIII-XIX centuries// Stereotypes in Literatures and Cultures. Berlin, Bern, N. York, Oxford, Wien, 2010. XVI, 300 p., p.168-182. ISBN 978-3-631-60448-9
8. Анар. Чуть ближе к звездам. Баку: Язычы, 1986, 487 с.

Яхьяева К.Я. Эмансипация женщин в XX веке в Великобритании и женская тематика в литературе // Сумгаитский государственный университет. Научные известия. Серия: социальные и гуманитарные науки. т.16, №4. Сумгаит: СГУ, 2020, с.40-44 ; <https://elibrary.ru/item.asp?id=44598004>

РЕЗЮМЕ
СИСТЕМА ОБРАЗОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АНАРА

Мамедова Э.Э.

Ключевые слова: патриархальное общество, стереотипы, судьба, морально-этическое насилие, сон, образ мышления

В статье исследуются взаимоотношения личности и общества, гендерный баланс и противостояние на фоне патриархальных условий в повести «Белая гавань» Анара. Выясняется причинная обусловленность и влияние подсознательных мотивов на повседневную жизнь, ассоциации и сновидения героев. Проводится анализ литературного текста и персонажей повести «Белая гавань» с точки зрения нравственно-этических приоритетов описываемого общества

SUMMARY
IMAGE SYSTEM IN ANAR'S WORKS

Mammadova E.E.

Key words: patriarchal society, stereotypes, destiny, sin, restrictions, dream

The article deals with the relationship between personality and society and gender balance and confrontation in the context of patriarchal conditions in the work of writer Anar's "White Port". The dependence of subconscious motives and causes that affect the daily life, imagination and dreams of the heroes of the work is studied. The literary text and the heroes of the work are analyzed through the prism of the moral and ethical values of the described society, the essence of the problem is revealed in scientific-theoretical comparisons.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	15.03.2021
	Son variant	04.05.2021